

درآمدی بر سیاست‌های فیلترینگ سایت‌های اینترنتی

علی سعد*

تاریخ دریافت: ۹۴/۵/۲۴

تاریخ پذیرش: ۹۴/۶/۲۰

چکیده

ابتدای آخرین دهه قرن بیستم و با گسترش روزافزون تعداد کاربران اینترنت، حکومت‌ها و دولت‌ها نیز متناظر با این رشد سریع برای برقراری امنیت و حفظ نظم در این فضا، اقداماتی را آغاز کردند. در این رابطه نوع نگاهی که دولت‌ها به مسئله ایجاد محدودیت و فیلترینگ در فضای مجازی داشتند سبب بروز انتقاداتی شد. برخی اصل فیلترینگ را در تقابل با آزادی بیان می‌دانستند و برخی دیگر به مضر بودن آزادی نامحدود در فضای بدون کنترل اینترنت اشاره داشتند. البته به طور همزمان، گروهی دیگر نیز ضمن پذیرش اصل فیلترینگ حداقلی، به گسترده شدن بیش از حد دامنه فیلترینگ انتقاد داشتند. امروزه مسئله‌ای که در برخی از کشورهای در حال توسعه بیشتر خودنمایی می‌کند، گسترده شدن دامنه فیلترینگ بر اساس جهت‌گیری‌های خاص سیاسی، سلیقه شخصی و منافع گروهی است. مقاله در پی پاسخ به این سؤال است که آیا سیاست فعلی

* علی سعد کارشناس ارشد علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبائی. ali.saad1365@gmail.com

فیلترینگ در کشورمان، سیاستی کارآمد است؟ در این تحقیق با استفاده از روش بررسی کتابخانه‌ای و تحلیل ثانوی ۹ مقاله تحقیقی در این زمینه، به آسیب‌های مدل‌های مختلف فیلترینگ پرداخته و سپس پیامدهای فیلترینگ گسترده سایت‌های اینترنتی بررسی می‌شود. نتایج این تحقیق مشخص می‌کند سیاست‌های فیلترینگ در حال حاضر تا چه حد کارآمد است و همچنین سیاست مؤثر و کارآمد در فیلترینگ سراسرچه‌های اینترنتی چگونه باید باشد.

واژه‌های کلیدی: اینترنت، فیلترینگ، سانسور، آزادی بیان

مقدمه و طرح مسئله

انقلاب بزرگی که در تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی پدید آمده و شکل‌گیری یک نظام ارتباطی جدید مبتنی بر زبان همگانی دیجیتال، بنیان جامعه را چنان دچار دگرگونی کرده است که هیچ‌گونه انزواگزینی را بر نمی‌تابد و حتی دورافتاده‌ترین و سنتی‌ترین جوامع نیز از بستن مرزهای خود به روی جریان‌ها و شبکه‌های جهانی ناتوان هستند. این مرحله پیشرفته به گفته لیون^۱ (۱۹۹۹: ۴۹) گاهی جامعه اطلاعات محور و گاهی مرحله عالی تجدد و گاهی نیز تجدد استحکامی نامیده می‌شود.

در تحلیل پیچیدگی‌های اقتصاد، جامعه و فرهنگ در عصر حاضر، آنچه کاستلز^۲ به عنوان اولین پارامتر مؤثر مطرح می‌کند، تکنولوژی اطلاعات است. وی در کتاب عصر اطلاعات (۱۳۸۴: ۳۲) می‌نویسد: تکنولوژی تنها عاملی نیست که مسیر جامعه را تعیین کند و جامعه نیز به همین صورت تنها عاملی نیست که مسیر تکنولوژی را مشخص سازد زیرا عوامل بسیاری، از جمله خلاقیت فردی، کارآفرینی در فرآیند کشف علمی، نوآوری تکنولوژیکی و کاربردهای اجتماعی دخالت دارند (کاستلز، ۱۳۸۴: ۳۲).

1. Lyon
2. Castells

اینترنت مانند رادیو و تلویزیون از ابتدا، یک وسیله گران قیمت و دست نیافتنی نبوده و با سرعت غیرقابل باور، زمینه استفاده طبقات اجتماعی مختلف را فراهم آورده است. این خصوصیات موجب شده است به رقیبی قدرتمند و جایگزینی سهل الوصول برای مجاری رسمی ارتباطی در هر جامعه‌ای تبدیل شود. کاستلز (۱۳۸۴: ۴۳۱) مهم‌ترین ویژگی سیستم‌های چندرسانه‌ای را این می‌داند که بیشتر جلوه‌های فرهنگی را با همه تنوعشان در قلمرو خود جای می‌دهد. وی معتقد است که ظهور سیستم چندرسانه‌ای به معنای پایان جدایی و حتی تمایز میان رسانه‌های شنیداری، دیداری و چاپی، فرهنگ عامیانه و فرهنگ فرهیختگان، سرگرمی و اطلاعات، آموزش یا اغواست. مطالعات زیادی بر روی اثر استفاده غیر ایمن از اینترنت انجام شده است. کو و کتون^۱ (۲۰۰۵) مطالعات درباره اثرات منفی محتوای اینترنتی را به طور خلاصه در چند واژه ذکر کرده‌اند: خشونت، ترس، آسیب‌های روانی، تصویر منفی از خود و سردرگمی هویتی.

بعد دیگر از مواجهه بشر با پدیده اینترنت و فضای مجازی مسئله جرائم شکل گرفته در این فضا است. مسئله تشخیص جرائم اینترنتی در دنیای مدرن با فهم و شناخت اینترنت و ویژگی‌های آن همبسته است زیرا اشاعه تبادل اطلاعات، فلسفه ذاتی پیدایش اینترنت است و لذا با فضای حقیقی تفاوت‌های ماهوی پیدا می‌کند که این مسئله‌ای اساسی در فهم تفاوت‌های دو جهان مجازی و حقیقی است. در این پژوهش تلاش می‌شود با بررسی وضعیت موجود فیلترینگ و آسیب شناسی آن، راهکاری برای فیلترینگ مطلوب ارائه شود. این نوشتار به بررسی وضعیت حقوقی فیلترینگ با توجه به قوانین موجود نمی‌پردازد زیرا این خود، موضوعی برای پژوهشی دیگر است.

روش مطالعه در این پژوهش، مطالعه کتابخانه‌ای و تحلیل ثانوی است.

هدف تحقیق

هدف از انجام این تحقیق، شناخت وضعیت موجود فیلترینگ در ایران و ارائه راهکار برای فیلترینگ مطلوب است.

مبانی مفهومی

دولتها و کنترل تکنولوژی‌های نوین

شیوه مواجهه با تکنولوژی‌های نوظهور نقش مهمی در توسعه و پیشرفت کشورها در طول تاریخ داشته است. کاستلز (۱۳۸۴: ۳۶) به توسعه چین در سال‌های پیش از رنسانس اشاره می‌کند و این احتمال را می‌دهد که اگر آن توسعه به انقلاب صنعتی در چین منجر می‌شد، اکنون سرنوشت جهان به شکل دیگری رقم می‌خورد. وی علت رکود توسعه در چین را به روی کار آمدن سلسله‌های مینگ و کینگ مرتبط می‌داند که به دلیل ترس از تأثیرات بالقوه مخرب تحول تکنولوژیک بر ثبات اجتماعی، جلوی رشد نوآوری‌های تکنولوژیک را گرفتند.

کاستلز با اشاره به فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، آن را به عدم توانایی نظام دولت سالار شوروی برای تطبیق با پارادایم عصر ارتباطات نسبت می‌دهد و می‌نویسد: در دوران معاصر نیز می‌توان داستان نسبتاً مشابهی از ناتوانی دولت سالاری شوروی را برای تسلط بر انقلاب تکنولوژی اطلاعات بازگو کرد که به از کار افتادن ظرفیت تولیدی و تضعیف قدرت نظامی شوروی انجامید.

وی ادامه می‌دهد: البته نباید به سرعت به این نتیجه ایدئولوژیک برسیم که هرگونه دخالت دولت اثری منفی بر توسعه تکنولوژی دارد و به تقدیس غیر تاریخی تکاپوی فردی بدون نظارت تن در دهیم.

کاستلز (۱۳۸۴: ۴۲۱) در این زمینه به نقش مردم و نیروهای اجتماعی اشاره می‌کند و می‌نویسد: مردم تکنولوژی را به گونه‌ای شکل می‌دهند که برای برآورده ساختن نیازهایشان مناسب باشد.

فضای مجازی

فضای مجازی عمدتاً پارادایمی را ایجاد کرده که مخاطبان با دو جهان واقعی و مجازی روبه‌رو شده‌اند. در این پارادایم، تأکید بر وجود یک جریان جهانی شدن مجازی، در کنار جریان جهانی شدن، در جهان واقعیت است (عاملی، ۱۳۸۲).

کاستلز (۱۳۸۴: ۴۱۹) نیز معتقد است علاوه بر فعالیت‌های شغلی، ارتباط کامپیوتری تمامی قلمروهای اجتماعی را در بر گرفته است. وی باور دارد که ارتباطات کامپیوتری به طور کامل جایگزین ارتباطات فردی نمی‌شود ولی جای ارتباطات تلفنی را می‌گیرد و کاربران امروزی اینترنت، برخلاف نسل گذشته که در فضایی واقعی و حقیقی فعالیت می‌کردند، در فضایی مجازی مشغول هستند. بر همین اساس، بسیاری از نظارت‌های خانواده به وسیله این رسانه تعاملی تحت‌الشعاع قرار گرفته است.

عاملی (۱۳۸۸) در مقاله خود به فرامتغیرهای فضای مجازی اشاره می‌کند و معتقد است که مسائل فضای ارتباطی جدید در هر سطحی تابعی از این فرامتغیرهاست. فرامتغیرهایی چون «سریع شدن فضا»، «قابلیت دسترسی دائم»، «سیال بودن»، «تشدید واقعیت» و «چند رسانه‌ای بودن».

گسترش ارتباطات مجازی، تأثیرات عمیقی بر ارزش‌های جوانان گذاشته است و موجب شده نیازهایی که قبلاً از سوی خانواده برطرف می‌شد، امروز توسط رسانه‌های نوین مرتفع گردد. برای مثال، در گذشته دوست‌یابی زیر نظر والدین صورت می‌گرفت؛ اما امروزه محیط‌های چت و سایت‌های دوست‌یابی، قادرند افراد گوناگون را با فرهنگ‌های مختلف با هم آشنا کنند.

جهان حقیقی با ویژگی‌های جغرافیامند بودن، حفظ کردن نظام سیاسی مبتنی بر دولت - ملت، طبیعی، صنعتی و محسوس بودن و احساس قدمت داشتن همان‌گونه که عاملی (۱۳۸۲) مطرح می‌کند، با جهان مجازی متمایز می‌شود. جهان مجازی نیز بی‌مکان، فرازمان، دسترس‌پذیر و بی‌اعتنا به محدودیت‌های دولت-ملت است. بدیهی است که تقسیم بندی جدید جهان با تقسیم بندی‌های پیشین، مثل شمال-جنوب و توسعه یافته و در حال توسعه منطبق نیست. بدین ترتیب جهان با شرایط جدیدی مواجه می‌شود که در گذشته فاقد نمونه مشابه در گذشته بوده است.

این شرایط جدید، نظرات متفاوتی را در تحلیلگران و استادان جامعه‌شناسی و ارتباطات در خصوص تفسیر جهان پدید آورده است. ابراهیم آبادی (۱۳۸۸) در میان آرای اندیشمندان جامعه‌شناسی و ارتباطات، دو نظر کلی در خصوص فضای مجازی و اینترنت را احصا می‌کند: دسته اول فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و به طور خاص اینترنت را دارای آثار سوء و لطمه به انسجام اجتماعی، پیوندهای فرهنگی و هویت ملی می‌داند و در نقطه مقابل عده‌ای معتقدند که اینترنت و شبکه وب، تعدیل‌کننده تعارض‌های درونی جامعه است و در نهایت در مسیر انسجام و حفظ هویت ملی عمل خواهد کرد.

چگونگی ایجاد محدودیت در فضای مجازی

ایجاد محدودیت در فضای مجازی در دیدگاه کلان، ملهم از نوع نگاهی است که به فضای مجازی وجود دارد. همان‌طور که ذکر شد دو نگاه تهدید محور و فرصت محور به فضای مجازی وجود دارد که سرمنشأ اقداماتی است که دولت‌ها در رابطه با فضای مجازی انجام می‌دهند. در نگاه تهدید محور، اصل بر ایجاد محدودیت در فضای مجازی است؛ زیرا در ماهیت این فضا، نوعی تهدید برای جامعه مشاهده می‌کند. نگاه فرصت محور، فضای مجازی را تسهیل‌کننده رسیدن به جامعه آرمانی و از بین رفتن

تعارضات درونی جامعه می‌داند، در عین حالی که برخی سوءاستفاده‌ها از این فضا را نیز مشاهده می‌کند و سعی در محدود کردن این موارد دارد.

هرزه‌نگاری‌های جنسی به خصوص در زمینه سوءاستفاده از کودکان، ترویج خشونت و فساد، خرید و فروش مواد مخدر، اشاعه اطلاعات خصوصی افراد، استفاده از اطلاعات وب در جهت اهداف تروریستی و موارد مشابه، منجر به ایجاد سطوح متفاوتی از محدودیت در فضای مجازی، توسط دولت‌ها شده است. این کنترل و نظارت بر انتشار اطلاعات در جوامع مختلف و بر حسب خط‌مشی‌های سیاسی و فرهنگی هر جامعه، نمودهای متفاوتی داشته است. کارشناسان حوزه نظارت در اینترنت نیز معتقدند نظارت، انتخابی بین متمرکز بودن و غیر متمرکز بودن نیست؛ بلکه تنظیم رابطه میان آن دو در یک سیستم بزرگتر است. (آکدنیز^۱، ۲۰۰۱) به عبارت دیگر تصور ایجاد یک نظارت متمرکز و کامل بر محتوای اینترنت تصوری شدنی نیست.

فیلترینگ اصلی‌ترین راه اعمال محدودیت در فضای مجازی است. به طور کلی دو راهبرد برای فیلتر کردن محتواهای غیرمجاز وجود دارد. راهبرد اول مبتنی بر لیست‌های سیاه و سفید سایت‌ها است که به لیست غیر مناسب و لیست مناسب نام‌گذاری می‌شود. راهبرد دوم بر مبنای برچسب‌های محتوایی از طریق تعریف کردن کلیدواژه‌های خاص برای فیلتر کردن سایت‌ها صورت می‌گیرد. (برتینو^۲، فراری^۳، پرگو^۴؛ ۲۰۱۰) که روش دوم به دلیل ضریب خطایی که در دسترسی به سایت‌های سالم ایجاد می‌کند، انتقادات زیادی را برانگیخته است.

در برخی کشورها تأکید بیشتر بر عدم سوءاستفاده از اطلاعات خصوصی افراد و جلوگیری از انتشار تصاویر جنسی کودکان و ممانعت از دسترسی سازمان‌های تروریستی به اطلاعات خاص است؛ اما کنترل محتوای اینترنت در برخی از کشورها

1. Akdeniz
2. Bertino
3. Ferrari
4. Perego

فراتر از موارد فوق است و نظارت بر اشاعه افکار و عقاید سیاسی در شبکه جهانی اینترنت را نیز شامل می‌شود.

الگوهای جهانی ایجاد محدودیت در فضای مجازی

نگرانی‌ها در خصوص رسانه‌های نوظهور به هیچ وجه موضوعی جدید و مختص به اینترنت نیست. متنظر قائم و شاقاسمی (۱۳۸۸) از برخی محققان غربی نقل می‌کند که در هر دوره تاریخی، رسانه‌های نوین مثل روزنامه، سینما، رادیو و تلویزیون نگرانی‌هایی را در جوامع غربی ایجاد کرده‌اند که منجر به اقداماتی در جهت کاهش نگرانی‌ها شده است.

از آنجا که اینترنت یک ساخت جهانی دارد، دولت‌ها به سادگی نمی‌توانند همان ممنوعیت‌ها و محدودیت‌هایی را که در عالم واقع و در سطوح ملی بر روند مسائل قانونی و غیرقانونی تحمیل می‌کنند، بر محتوای اینترنت نیز تحمیل کنند. از طرف دیگر، اینترنت ماهیتاً متناسب با بیشترین سرعت و کمترین کنترل طراحی شده است، از این رو اعمال کنترل بر آن دشوار است. مسئله کنترل محتوای اینترنتی نیز به تناسب قوانین مختلفی که در کشورها وجود دارد، حدومرز متفاوتی دارد. کشورهایی چون آمریکا، ژاپن و بعضی از کشورهای اروپایی که به شدت بر تکنولوژی کامپیوتر متکی هستند، بیشتر از همه آسیب‌پذیرند. از این رو، این کشورها بیشتر از همه بر روی سیستم و برنامه‌های امنیتی سرمایه‌گذاری می‌کنند و به دنبال یک پاسخ قانونی و یک راهکار عملی برای اعمال کنترل بر اینترنت در راستای اهداف خود هستند. در ادامه به بررسی الگوهای ایجاد محدودیت در فضای مجازی می‌پردازیم.

الگوی آمریکایی:

کاخ سفید در سال ۲۰۰۰ بیانیه‌ای را تحت عنوان «استراتژی امنیت ملی در قرن جدید» منتشر کرد. در این بیانیه ضمن برشمردن منافع حیاتی آمریکا، از اینترنت به

عنوان مهم‌ترین ابزار دیپلماسی مردمی نام برده شده است. بر این اساس «توسعه اینترنت در داخل و استفاده از آن برای تأثیرگذاری بر دیگران»، بخش مهمی از سیاست‌های استراتژیک آمریکا محسوب می‌شود. از طرف دیگر مراقبت الکترونیک بر حجم، جهت و محتوای ارتباطات مخابراتی و ماهواره‌ای، بخش مهمی از وظایف (NSA) آژانس امنیت ملی آمریکا بنا بر معرفی NSA در سایت اینترنتی این مرکز است. (آشنا، ۱۳۸۰)

الگوی چینی:

در کشور چین که از نظر تعداد کاربران اینترنت مقام اول را در جهان داراست، نظارت گسترده‌ای بر محتوای اطلاعات سیاسی صورت می‌گیرد و کنترل جدی بر عقاید و اندیشه‌های متضاد با حکومت کمونیستی چین در فضای اینترنت، حاکم است و به این منظور «پلیس اینترنت» در این کشور نیز با این هدف شکل گرفته است.

دولت چین رسماً اعلام کرده است که به دنبال برقراری توازن میان جریان آزاد اطلاعات و پاسداشت فرهنگ و ارزش‌های اجتماعی خود است و برای رسیدن به این راهبرد، اقدامات مختلفی را انجام داده است از جمله:

- سرمایه‌گذاری گسترده در صنایع الکترونیک، مخابرات و رایانه
- اقدامات وسیع برای شبیه‌سازی نرم‌افزارها و برنامه‌های کاربردی کامپیوتری و تقویت صنعت نرم‌افزار در چین
- ایجاد انحصار دولتی ورود اینترنت به کشور
- همکاری با شرکت‌های بزرگ اینترنتی برای تولید مرورگر اینترنتی به زبان

چینی

- فیلترینگ گسترده محتواهای نامناسب اخلاقی و سیاسی در اینترنت (آشنا،

۱۳۸۰)

الگوی اروپایی:

در کشورهای اروپایی نگرانی زیادی از سوءاستفاده جنسی از کودکان وجود دارد. انگلیس به عنوان اولین کشور اروپایی از سال ۲۰۰۴ شروع به فیلتر کردن سایت‌های حاوی صحنه‌های جنسی کودکان کرد. در سال ۲۰۱۳ دیوید کامرون نخست وزیر انگلیس حتی از موتورهای جستجوی یاهو و گوگل خواست تا جستجوی صفحات ضد اخلاقی آزار کودکان را از نتایج جستجوی خود حذف کنند. اکنون در کشورهای نروژ، سوئد، دانمارک، هلند و ... نیز فیلترینگ صفحات غیر اخلاقی انجام می‌شود. (stol & et al, 2009)

فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی

مجادله بین تأثیرات مثبت و منفی اینترنت از بدو ظهور آن توجهات بسیاری را به خود جلب کرده است. این مقاله می‌کوشد به صورت اجمالی به فرصت‌ها و تهدیدهای موجود در فضای مجازی پردازد.

الف- فرصت‌های فضای مجازی:

در خصوص نقش گسترش اینترنت و تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی در توسعه کشورها مطالعات بسیاری انجام شده است، اهم فرصت‌های ایجاد شده به واسطه فضای مجازی به زعم مطالعات مرور شده عبارتند از:

گسترش فرصت‌های آموزشی: یکی از ابعاد مهم گسترش فضای مجازی در جوامع، گسترش فرصت‌های آموزشی برای عموم افراد جامعه است. در این زمینه ابراهیم آبادی (۱۳۸۸) به نظرات برخی محققان از جمله گریسون^۱، اندرسون^۲، علی^۳ و

-
1. Garrison
 2. Anderson
 3. Ali

پارکر^۱ اشاره می‌کند که به نقش مهم فضای مجازی در گسترش فرصت‌های آموزش و یادگیری توجه داده‌اند.

کمک به توسعه سیاسی: میناوند (۱۳۸۵) معتقد است اینترنت عصر جدیدی از دموکراسی مشارکتی و شورایی را در مقام حوزه عمومی سیاسی رقم زده است. وی اذعان می‌کند جماعات مجازی در حال رشد در اینترنت می‌توانند به شهروندان، در احیای ابعاد از دست‌رفته دموکراسی و ایفای نقش جدی‌تر مردم در فرآیند سیاسی کمک کنند.

شکل‌گیری دولت الکترونیک: ظهور و بروز اینترنت منجر به شکل‌گیری فرآیندی در ارتباطات اداری و خدماتی بین شهروندان و دولت شد که از آن به دولت الکترونیک یاد می‌شود. بر این اساس، انجام اموری که پیش از این از طریق حضوری و با استفاده از اسناد کاغذی انجام می‌شد، به صورت الکترونیک و از طریق رایانه انجام می‌شود.

ایجاد فرصت‌های جدید تجاری و رشد اقتصادی: توسعه تکنولوژی‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی تأثیر عمیقی بر عملکرد فروش و بازاریابی در عصر حاضر داشته است. زمانی، مؤمنی و اکبری (۱۳۸۹)، در مقاله خود به نقش تأثیرگذار گسترش فضای مجازی بر بهره‌وری بازاریابی و گسترش تجارت می‌پردازند و استفاده از شیوه‌های نوین مبتنی بر وب، کاوی را به عنوان راهکاری برای بهره‌مندی هر چه بیشتر از فرصت پیش آمده به‌واسطه جایگزینی کانال‌های فروش دیجیتال به جای بازارهای سنتی می‌دانند.

عبادی و افتخاری (۱۳۸۶) نیز ضمن بررسی برخی انحصاراتی که در بازارهای اینترنتی به وجود می‌آید، آن را در جهت کاهش رفاه مصرف‌کنندگان ارزیابی نمی‌کنند و معتقدند بازارهای اینترنتی موجب کاهش هزینه و افزایش کارایی و بالا بردن قدرت

1. Parker

انتخاب برای مصرف‌کننده و در نهایت رونق کسب و کار اینترنتی می‌شود و نهایتاً به رشد اقتصادی می‌انجامد.

فضای مجازی عرصه ظهور و بروز خلاقیت: فضای مجازی به علت فراهم کردن محیطی آزاد برای کاربران اینترنتی عرصه ظهور و بروز خلاقیت‌های فردی است. در تحقیقی که ابری (۱۳۸۷) انجام داده است به بررسی ویژگی‌هایی از فضای مجازی پرداخته که زمینه بروز خلاقیت را فراهم می‌آورد.

ب- تهدیدهای فضای مجازی:

تهدید مفهومی نسبی و ذهنی است و درک آن به مؤلفه‌های گوناگون بستگی دارد. تهدید در مفهوم گذشته دارای ویژگی‌های مشخصی بوده که هاتف (۱۳۸۸) آن‌ها را این گونه برمی‌شمرد:

- متصور بودن با منشأ خارجی
 - مبتنی بر قدرت نظامی
 - متکی بر حضور فیزیکی دشمن
 - گسترده نبودن آگاهی از تهدیدات
 - محدود بودن دامنه تهدیدات
 - دشواری تشخیص تهدیدات
 - نقش مؤثر دولت‌ها در غالب تهدیدات
- در جهان امروز و در عصر جهانی شدن، به واسطه تغییرات تکنولوژی، مفاهیم نیز دستخوش تغییر و تحول شده‌اند.

وی ویژگی‌های تهدیدات در شرایط نوین را این‌گونه ذکر می‌کند:

- اکثر تهدیدات، دولت‌محور نیستند و مخاطرات از عوامل و بازیگران ملی و فراملی ناشی می‌شوند.

- این چالش‌ها، فضای جغرافیایی خاصی ندارند و تهدیدات متنوع، چند سویه و چند جهتی است و در سه سطح جهانی، منطقه‌ای و محلی قابل بررسی است.

- این تهدیدات را نمی‌توان تنها با اتکا به سیاست‌ها دفاعی سنتی مدیریت کرد و مدیریت مؤثر مستلزم طیفی از رهیافت‌های غیرنظامی است.

کاستلز (۱۳۸۴: ۴۱۹) نیز معتقد است مردمی که بیش از پیش از بیماری‌های مسری و پرخاشگری فردی می‌ترسند، به دنبال راه‌های جدیدی برای ابراز تمایلات جنسی خود هستند و در فرهنگ وفور محرکات نمادین جنسی، ارتباطات کامپیوتری راهی کم‌هزینه برای تخیلات جنسی افراد ارائه می‌دهد. وی (کاستلز، ۱۳۸۴: ۴۲۰) سیاست را حوزه‌ای می‌داند که استفاده از ارتباطات کامپیوتری در آن روز به روز گسترده‌تر می‌شود. کاستلز معتقد است که گروه‌های به حاشیه رانده شده در فضای حقیقی پیشگام استفاده از تکنولوژی سیاسی در فضای مجازی هستند، وی گروه‌های بنیادگرای مسیحی، شبه نظامیان آمریکایی در ایالات متحده و بهارخواب‌های زاپاتیستا در مکزیک را به عنوان نمونه‌ای از این واقعیت مثال می‌زند. در حال حاضر نیز فعالیت گسترده داعش در تویتر نمونه دیگری از این اقدامات است.

با این اوصاف اهمیت و ابعاد منفی یا استفاده‌های زیان‌آور و نامطلوب از اینترنت به عنوان یکی از مظاهر عصر اطلاعات، از آنجایی گسترده‌تر و با اهمیت‌تر می‌شود که کنترل‌هایی که در مورد رسانه‌هایی مثل روزنامه یا رادیو و تلویزیون به طور معمول اعمال می‌شود، در این مورد مؤثر نیست. در مورد رسانه‌های یاد شده نظارت در سطوح فردی، خانوادگی، گروهی و در سطح دولت به صورت منفرد و یا ترکیبی صورت می‌گیرد. در مورد اینترنت این نظارت‌ها یا امکان ندارد و یا به قدر کافی کاربرد ندارد. در نتیجه مشکلاتی که تحت عنوان جرائم اینترنتی یا سوءاستفاده از اینترنت یا عناوین مشابه مطرح می‌شود، ابعاد پر اهمیت‌تری پیدا می‌کند.

گستره فیلترینگ در ایران

از ویژگی‌های عصر ارتباطات کاهش بعد مکانی و زمانی یا به تعبیر عاملی (۱۳۸۷) «بی‌مکان» و «بی‌زمان» شدن ارتباطات است. با گسترش مجاری ارتباطی نیز امکان دسترسی به اطلاعات برای شهروندان روز به روز گسترده‌تر می‌شود. روزنامه، تلفن، شبکه‌های ماهواره، تلفن همراه، اینترنت و ... اکنون زمینه‌ای را فراهم آورده‌اند که شهروندان در کوتاه‌ترین زمان و با کمترین هزینه به اطلاعات مورد نظر خود دست یابند. اما همان‌گونه که قبل‌تر بحث شد به دلیل نگاهی که نسبت به اینترنت در کشورمان حاکم است و تمایلی که به ایجاد محدودیت بر انتشار عقاید وجود دارد فیلترینگ به تدریج در کشورمان از نظر کمی توسعه پیدا کرد و عملاً نگاه تهدید محور به فضای مجازی غلبه یافت و ادامه پیدا کرد.

در خرداد ماه ۱۳۸۱ با ابلاغ سیاست‌های کلی شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای، شورای عالی انقلاب فرهنگی به تصویب قوانین مربوط به فیلترینگ در اینترنت پرداخت. فیلترینگ در ابتدا سایت‌های اخلاقی را شامل می‌شد اما با رشد سریع تعداد سایت‌های اینترنتی سیاسی، به موازات تغییر و تحولات سیاسی و اجتماعی در جامعه و نگاه سنتی مسئولان امر، سایت‌های سیاسی و اعتقادی نیز مشمول امر فیلترینگ شدند و عملاً یکی از مزیت‌های عصر ارتباطات که دسترسی سریع و آسان به اندیشه‌ها و تفکرات مختلف بود از بین رفت. این مسئله زمانی به طرز حادتری خود را می‌نمایاند که دامنه فیلترینگ از دایره سایت‌ها فراتر رفته و به فروم‌ها، چت روم‌ها، شبکه‌های اجتماعی و نرم‌افزارهای تلفن همراه نیز برسد.

به موازات تشدید فیلترینگ، نرم‌افزارهای فیلترشکن نیز به سرعت وارد بازار ایران شدند به نحوی که برخی از نرم‌افزارهای فیلترشکن که کیفیت پایین‌تری دارند، حتی به صورت رایگان قابل دسترس هستند و اکنون به جزء جدایی‌ناپذیر فعالیت اینترنتی در ایران تبدیل شده‌اند.

مسئول فیلترینگ سایت‌های اینترنتی در ایران، کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه است که طبق ماده ۲۲ قانون جرائم رایانه‌ای از ۱۳ عضو حقوقی و حقیقی تشکیل شده است. بررسی عملکرد این کارگروه در سال‌های اخیر نشان دهنده اتخاذ رویکرد حداکثری در فیلترینگ است؛ به طوری که در حوزه‌های اخلاقی، سیاسی، اعتقادی و ... به دو روش استفاده از "لیست سیاه" و فیلترینگ بر اساس "کلیدواژه‌ها"، سایت‌های مورد نظر را غیر قابل دسترس می‌کند.

در خصوص ارزیابی عملکرد متولی فیلترینگ در کشور می‌توان ادعا کرد که امروزه در جامعه ایران، گستره فیلترینگ سایت‌های اینترنتی بسیار وسیع شده است به طوری که در حال حاضر به دلیل استفاده از فیلترینگ کلیدواژه‌ای، حتی برخی فعالیت‌های دانشگاهی با مشکل روبه‌رو می‌شود به عنوان مثال سایت اینترنتی یکی از برترین دانشگاه‌های جهان در حال حاضر مشمول فیلترینگ در کشور شده است. این وضعیت که ناشی از اتخاذ رویکرد حداکثری در فیلترینگ سایت‌های اینترنتی و استفاده از قواعد نظارت رسانه‌های مکتوب در فضای مجازی است، موجب بروز مشکلاتی اساسی در رسیدن به هدف فیلترینگ شده است که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود:

پرورش گلخانه‌ای، بارزترین اثر محدودیت عقاید

ایجاد محدودیت در دسترسی به عقاید مختلف، می‌تواند آثار سوئی برای افراد داشته باشد. یکی از بارزترین این آثار، پرورش گلخانه‌ای عقاید افراد جامعه است. در حالی که فرصت آزمون عقاید در برابر نظارت مخالف در جامعه‌ای فراهم نباشد، اعتقادات افراد به صورت سطحی، کلیشه‌ای، مطلق‌نگر و بدون پشتوانه رشد خواهد یافت و این شیوه رشد، حداقل دو پیامد منفی را به دنبال خواهد داشت:

۱. گسترش دگماتیسم در جامعه: دگماتیسم به معنای اصول فکری یا بینش مبتنی بر اندیشه‌های ثابت نشده اما پذیرفته شده است. با اعمال شرایط تک‌گویی در فضای جامعه، اندیشه افراد به صورت دوقطبی و جزمی له یا علیه جریان مسلط شکل می‌گیرد.

۲. تحولات بنیانی ناگهانی در عقاید از پیش قطعی فرض شده: آنچه که عموماً به عنوان اثر پرورش گلخانه‌ای ذکر می‌شود تغییر و تحولات بنیانی ناگهانی در برابر عقیده مخالف است. این امر معمولاً زمانی رخ می‌دهد که فرد پایبند به عقاید مسلط، در برابر استدلال قوی عقیده مخالف خود قرار گیرد، در این شرایط اعتقادات فرد می‌تواند به طور کلی و ناگهانی متحول شود. این شرایط بر عکس اثری است که در ارتباطات به عنوان اثر تلقیح از آن یاد می‌شود که بر اساس آن افراد را در برابر پیام‌های دو سویه که حاوی استدلال مخالف ضعیف باشد قرار می‌دهند و با این کار به اعتقادات افراد استحکام بیشتری می‌بخشند.

نقش سواد رسانه‌ای در کنترل محتوای اینترنتی

آموزش، موضوع بسیار مهمی است که باید مدنظر سیاست‌گذاران فضای مجازی قرار گیرد. در یک تحقیق که در مورد فیلترینگ کشور یونان انجام شده است پیشنهاد شد که بهترین راه حل برای خروج سایت‌های آسیب‌رسان از برنامه بازدید کاربران، آموزش به آن‌ها در کنار فیلترینگ محدود است. (آوگولا^۱، بوراس^۲، پاراسکواس^۳، استاتکوپولوس^۴؛ ۲۰۰۳)

نوربخش (۱۳۸۸) نیز بر گسترش سواد رسانه‌ای تأکید می‌کند و آن را راهی مؤثرتر از فیلترینگ می‌داند.

1. Avgoulea
2. Bouras
3. Paraskevas
4. Stathakopoulos

گسترده شدن فیلترینگ دولتی، احساس سهیم بودن در کنترل محتوا را از افراد دور می‌کند، این در حالی است که آموزش در کنار اطمینان به مخاطب در خصوص تشخیص محتوای مضر، موجب افزایش خودکنترلی می‌شود.

استفاده از ظرفیت تشکل‌های مردمی در تعیین محتوای غیرمجاز

همان‌طور که گفته شد برای مؤثر کردن سیاست‌های فیلترینگ و هم‌چنین فعال کردن نظارت از نزدیک خانواده بر محتوای مورد استفاده در اینترنت باید از اجماع جامعه در رابطه با محتوای غیرمجاز استفاده کرد. عاملی (۱۳۸۸)، به نقل از فولر و مایرز، (۱۹۶۰) مسئله اجتماعی را شرایطی می‌داند که افراد زیادی آن را انحراف از برخی هنجارهای اجتماعی تلقی کنند. با همین منطق اکنون برای تشخیص اینکه چه محتوایی در فضای مجازی یک مسئله اجتماعی است، نیازمند اتفاق نظر در جامعه هستیم.

نوربخش (۱۳۸۸) با اشاره به اقدامات انجام گرفته در ایران برای برخورد با تولیدکنندگان و گردانندگان سایت‌های غیراخلاقی آن را امری لازم اما غیر کافی می‌داند و رویکرد مطلوب را مشارکت نهادهای غیررسمی و خارج از دولت در امر کنترل محتوای اینترنتی می‌داند. وی هم‌چنین پیشنهاد می‌دهد که با آموزش و آگاهی بخشیدن به خانواده‌ها در زمینه فضای مجازی می‌توان کنترل از درون خانواده برای نوجوانان را فعال کرد.

در کشورهای اروپایی کمپین‌های مردمی در رابطه با کنترل محتوای اینترنت فعالیت می‌کنند که نقش مؤثری بر کنترل محتوای غیرمجاز در فضای مجازی داشته‌اند. چهار اقدام کلیدی یکی از این کمپین‌ها که در گزارش کمیسیون اروپا (۲۰۰۹) توصیف شده است، بدین شرح است:

۱. جدال با محتوای غیر قانونی و مضر از طریق راه‌اندازی شبکه‌های تلفنی

برای گزارش آن‌ها

۲. مبارزه با محتوای مضر از طریق گسترش نرم‌افزار فیلترینگ

۳. راه‌اندازی فروم‌های اینترنت امن‌تر و تجمیع توان سازمان‌های سیاسی و غیردولتی برای ترویج استفاده امن‌تر از اینترنت

۴. سازمان‌دهی کمپین آگاهی بخشی در مقیاس کلان.

کمپین یاد شده از سال ۲۰۰۹ تا سال ۲۰۱۳ باید به فعالیت خود ادامه دهد و برنامه‌های آن در این چهار سال طبق گزارش کمیسیون اروپا (۲۰۰۹) به شرح زیر است:

- گسترش آگاهی کودکان، والدین و معلمان درباره استفاده امن از اینترنت
- شروع ارتباطات بین‌المللی برای گزارش محتوای غیرقانونی و مضر؛
- ترویج ویژگی خودکنترلی مردم
- تحریک کودکان به ساختن خودجوش یک محیط امن‌تر در اینترنت

رویکرد مطلوب در فیلترینگ چیست؟

خاستگاه‌های عبور از فیلترینگ در میان کاربران ایرانی را می‌توان به دو دسته طبقه‌بندی کرد: ۱. دسترسی به سایت‌های غیراخلاقی، هتاک و مروج خشونت

۲. دسترسی به شبکه‌های اجتماعی، فروم‌ها و سایت‌های سیاسی

راسل (۱۹۹۸) معتقد است که نمایش صحنه‌های پورنوگرافی می‌تواند منجر به خشونت‌های جنسی از جمله تجاوز جنسی شود. روان‌شناسان نیز معتقدند سایت‌های اینترنتی غیراخلاقی می‌توانند اعتیاد جنسی در مخاطبان ایجاد کنند که مشکلات عده‌ای از نظر روانی، خانوادگی و اجتماعی برای مبتلایان ایجاد می‌کند.

در خصوص فیلترینگ محتوای خاستگاه اول، با توجه به بافت فرهنگی کشور و هم‌چنین تحقیقاتی که در خصوص مضرات آن انجام شده است، اتفاق‌نظر نسبی میان کارشناسان و عموم جامعه ایرانی وجود دارد اما مشکل زمانی پدید می‌آید که دامنه فیلترینگ به سایت‌های سیاسی کشیده شود به طوری که هرگونه محتوای مخالف با نظرات رسمی از تیغ فیلترینگ در امان نباشد.

نگاهی گذرا به سایت‌های فیلتر شده در فضای مجازی نشان می‌دهد که توجه به اجماع نسبی در جامعه، برای ایجاد محدودیت در اینترنت کمتر مورد توجه متولی امر فیلترینگ در کشور است. وجود اجماع نسبی در رابطه با محدوده فیلترینگ در جامعه و به طور خاص خانواده، علاوه بر اینکه عبور از فیلترینگ را به اقدامی مذموم بدل می‌کند، یک تعهد درونی و همچنین نظارت از نزدیک خانواده را مخصوصاً برای کاربران با سن پایین نیز مهیا می‌کند و در نتیجه رسیدن به هدف فیلترینگ را عملی‌تر خواهد کرد.

نتایج یک تحقیق نیز نشان می‌دهد که اعمال فیلترینگ در اینترنت برای اثربخش بودن باید سه شرط "کوچک بودن لیست سایت‌های فیلتر شده"، "به روز بودن" و "بدون خطا بودن" را داشته باشد و گرنه به واسطه برخی اقدامات کارکرد خود را از دست می‌دهد. (استول^۱، کاسپرسن^۲، کرستن^۳، لادر^۴ و لکفدت^۵؛ ۲۰۰۹)

از سوی دیگر همیشه فاصله نسبتاً قابل توجهی بین توسعه ابزارهای محدودکننده و رشد تکنولوژی‌های دیجیتال وجود داشته است، علت این گزاره را می‌توان در انفعالی و عکس‌العملی بودن ساخت و توسعه ابزارها و نرم‌افزارهای محدودکننده دانست. لذا باید توجه داشت که اتخاذ سیاست حداکثری در فیلترینگ علاوه بر اینکه حداقل دو شرط از سه شرط مطرح شده را نقض می‌کند، عملاً به دلیل ایجاد تقاضای بیشتر مخاطبان برای فیلترشکن، آن را به نرم‌افزاری لازم و ضروری برای فعالیت در عرصه وب می‌کند و این افزایش تقاضا به افزایش عرضه فیلترشکن و در نتیجه کاهش قیمت نرم‌افزارهای فیلترشکن منجر می‌شود.

-
1. Stol
 2. Kaspersen
 3. Kersten
 4. Lodder
 5. Leukfeldt

تداخل خاستگاه‌ها برای دسترسی به نرم‌افزار فیلترشکن، نتیجه‌ای ثانوی از اتخاذ رویکرد حداکثری در اعمال فیلترینگ است، به این معنا که فرد برای دسترسی به محتوای خاصی، نرم‌افزار فیلترشکن را تهیه می‌کند اما در عمل به محتوایی با خاستگاهی متفاوت نیز رجوع می‌کند. برای بیشتر روشن شدن بحث مثالی را مطرح می‌کنیم. اگر فردی صرفاً برای دسترسی به سایت‌های منتقد، نرم‌افزار فیلترشکن را تهیه کرده‌باشد احتمال اینکه به سایت‌های غیراخلاقی نیز رجوع کند، افزایش می‌یابد.

ابراهیم آبادی (۱۳۸۸) نیز پیشنهاد می‌دهد به جای درگیری و مقابله صرف با مشکلات باید با مطالعه و سیاست‌گذاری درباره الگوی استفاده از اینترنت، به استقبال مدیریت تغییر محتوای وب رفت و «بیش از هر چیز باید به ایجاد شرایط مشاهده فضا و محتوای مناسب» پرداخت.

کاستلز (۱۳۸۴: ۹۳) یکی از ویژگی‌های پارادایم تکنولوژی اطلاعات را متکی بودن به انعطاف‌پذیری می‌داند. وی معتقد است که در پارادایم تکنولوژی اطلاعات، فرآیندها نه تنها برگشت‌پذیر هستند، بلکه سازمان‌ها و نهادها را نیز می‌توان با آرایش مجدد، اجزای آن‌ها را اصلاح و حتی به طور اساسی تغییر داد. کاستلز ادامه می‌دهد: وجه تمایز پیکربندی پارادایم تکنولوژیک جدید، توانایی آن برای پیکربندی مجدد است، یعنی ویژگی تعیین‌کننده در جامعه‌ای که وجه مشخصه آن تغییر دائم و سیالی سازمان است. نکته مهمی که از پارادایم اطلاعات در خصوص سیاست‌گذاری فیلترینگ باید مورد توجه قرار گیرد، تغییرات فزاینده فرآیندها، سازمان‌ها و نهادهاست که بر این اساس سیاست‌گذاری رسانه‌ای نیز باید با مقتضیات این پارادایم منطبق باشد و استفاده از روش‌های بگیر و ببند رسانه‌های نسل قدیم، در جهان امروز به هیچ وجه به نتیجه مطلوب نمی‌انجامد.

اما محسنی (۱۳۸۰) درباره رابطه متقابل فناوری و تغییرات اجتماعی از آگبورن^۱ نقل می‌کند که فناوری اولین عامل تغییر اجتماعی است و به دلیل تحول سریع آن، تغییر در نهادهای اجتماعی و فرهنگی با تأخیر صورت می‌گیرد که از آن به تأخر فرهنگی یاد می‌شود. این تأخر فرهنگی منجر به ایجاد فاصله در بین نظام‌های جامعه می‌گردد و این همان مسئله‌ای است که اکنون در اعمال سیاست فیلترینگ گریبانگیر تصمیم‌گیران این امر شده است.

پایا (۱۳۸۶) به نقل از نوریخس (۱۳۸۸) مدلی برای کنترل فناوری پیشنهاد می‌دهد که بر اساس آن همکاری چهار نهاد قدرت سیاسی، قدرت اقتصادی، نهادهای مدنی و جامعه علمی را در نظر گرفته است. بر این اساس، نوریخس معتقد است که تاکنون دولت در زمینه کنترل اینترنت صرفاً به برخوردهای قهرآمیز و قضایی بسنده کرده است و از به‌کارگیری سایر نهادهای مرتبط بازمانده است و موفقیت‌چندانی در زمینه کنترل آسیب‌های اینترنتی نداشته است لذا استفاده از ظرفیت‌های نهادهای مدنی بر اساس روش‌های موردقبول در جامعه علمی می‌تواند رسیدن به نتیجه را تسهیل کند و از آسیب‌های سیاست‌های محدودکننده یک‌طرفه از سوی دولت بکاهد.

نوریخس (۱۳۸۸) همچنین معتقد است که به دلیل تفاوت قابل توجه میان سواد رسانه‌ای والدین و نوجوانان، نظارت کافی از سوی خانواده بر استفاده فرزندانشان از اینترنت صورت نمی‌گیرد و لذا آموزش سواد رسانه‌ای برای والدین خانواده را به عنوان سیاستی جهت استفاده مطلوب‌تر از اینترنت پیشنهاد می‌دهد.

در نهایت باید مجدداً یادآوری کرد که گسترش دامنه فیلترینگ، به افزایش نیاز به نرم‌افزار فیلترشکن منجر می‌شود و این مسئله از بین رفتن کارکرد فیلترینگ را به همراه دارد. همه این شرایط نشان دهنده ناکارآمدی سازوکار فعلی فیلترینگ است و رویکرد مطلوب برای افزایش تأثیر فیلترینگ، حداقلی کردن سیاست‌های فیلترینگ به همراه

1. Agburn

گسترش سواد رسانه‌ای و همچنین استفاده از ظرفیت‌های انجمن‌های مردم‌نهاد برای تعیین محتوای فیلتر شده، دانست.

نتیجه‌گیری

فیلترینگ سایت‌های اینترنتی اقدامی است که در بسیاری از کشورهای مختلف به علل گوناگون انجام می‌پذیرد. کشور ما نیز از این قاعده مستثنی نیست و بر اساس سیاست‌های کلان خود برای سایت‌های اینترنتی محدودیت ایجاد می‌کند. نوع نگاه به تکنولوژی‌های ارتباطی و همچنین سیاست حداکثری در ایجاد محدودیت در فضای مجازی در کشور موجب شده نه تنها فیلترینگ به اهداف تعیین‌شده خود نرسد بلکه حداقل انتظارات از آن نیز برآورده نشود و به ضد خود تبدیل گردند.

در جمع‌بندی باید گفت اگر سیاست‌های اعمال محدودیت در حوزه فضای مجازی با نگاه حداقلی و در مورد محتواهایی که اجماع حداکثری در آنها وجود دارد، انجام گیرد تأثیرگذاری به شدت افزایش می‌یابد و آسیب‌های احتمالی فیلترینگ را به حداقل می‌رساند. این سیاست به معنای در نظر گرفتن مختصات پارادایم عصر اطلاعات یعنی به رسمیت شناخته شدن تکثر عقاید و نظرات و همچنین بالا رفتن اختیار افراد در فضای رسانه‌ای و فراهم شدن فضای مساعد برای تأمین آزادی بیان، در سیاست‌گذاری کنترل فضای مجازی است. توجه ویژه به مقوله آموزش هم برای کودکان و هم برای والدین و ایجاد شرایطی برای افزایش خود نظارتی با فعال کردن جامعه مدنی در کنترل فضای مجازی نیز راهکار مهم و تأثیرگذاری در این مسئله است.

منابع

- آشنا، حسام‌الدین. (۱۳۸۰)، "اینترنت و ثبات سیاسی- اجتماعی جمهوری اسلامی ایران"، مجموعه مقالات همایش رسانه‌ها و ثبات سیاسی- اجتماعی جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ابراهیم آبادی. حسین. (۱۳۸۸ الف)، "الگوی استفاده از اینترنت: محیط یادگیری و بافت فرهنگی و اجتماع"، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره دوم، شماره ۷.
- ابراهیم آبادی، حسین. (۱۳۸۸ ب)، "وب؛ کارکردهای اجتماعی و ملاحظات فرهنگی"، سمینار ملی فضای مجازی، ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی، تهران.
- ابری. انسیه. (۱۳۸۷)، "فضای مجازی عرصه ظهور خلاقیت"، اولین کنفرانس ملی خلاقیت شناسی، تهران.
- دی فلور، ملوین؛ دنیس، اورت ای. (۱۳۸۳)، شناخت ارتباط جمعی، ترجمه: سیروس مرادی، انتشارات دانشکده صدا و سیما.
- دهقان، علیرضا. (۱۳۸۴)، "قماربازی اینترنتی، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، دوره اول شماره پیاپی ۳ و ۲.
- زمانی. کرشنا، مؤمنی. حمیدرضا و اکبریان. رضا. (۱۳۸۹)، "بازاریابی هوشمند اینترنتی با استفاده از وب کاوی (web mining)"، اولین کنفرانس سالانه مدیریت، نوآوری و کارآفرینی، شیراز.
- عاملی، سعیدرضا. (۱۳۸۲)، "دو جهانی شدن‌ها و جامعه جهانی اضطراب"، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۱.
- عبادی. جعفر و افتخاری. فرناز. (۱۳۸۶)، "بررسی ساختار بازارهای اینترنتی با تأکید بر اثرات خارجی شبکه‌ای"، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۷۹.

- عراقچی، سیدعباس. (۱۳۷۷)، "اینترنت: عرصه‌ای جدید در تعامل فرهنگ‌ها"، *مجله سیاست خارجی*، شماره ۲ سال دوازدهم.
- کاستلز. مانوئل. (۱۳۸۴)، *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ*، ترجمه: احد علیقلیان، افشین خاکباز، انتشارات طرح نو.
- کمالی اردکانی، علی‌اکبر. (۱۳۸۰)، "کارکرد امنیتی مطبوعات، بررسی تطبیقی چند رویداد سیاسی - اجتماعی"، *مجموعه مقالات همایش رسانه‌ها و ثبات سیاسی - اجتماعی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- محسنی، منوچهر. (۱۳۸۰)، *جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی*، تهران، نشر دیدار.
- منتظر قائم، مهدی؛ شاقاسمی، احسان. (۱۳۸۸)، *اینترنت و تغییر اجتماعی در ایران: نگاهی فراتحلیلی با تأکید بر جوانان*، *مجله جامعه‌شناسی*، دوره نهم، شماره ۳ و ۴.
- میناوند، محمدقلی. (۱۳۸۵)، "اینترنت و توسعه سیاسی: حوزه عمومی در فضای سایبرنتیک"، *پژوهش علوم سیاسی*، شماره دوم.
- نوربخش، یونس. (۱۳۸۸)، "هرزه‌نگاری اینترنتی در ایران و نقش خانواده در کنترل آن"، *سمینار ملی فضای مجازی، ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی*، تهران.
- هاتف، مهدی. (۱۳۸۸)، "چالش‌ها و چشم‌اندازهای امنیت در فضای مجازی"، *دو ماهنامه توسعه انسانی پلیس*، شماره ۲۲.
- Akdeniz Yaman. (2001). *Computer Law & Security Report Internet Content Regulation UK Government and the Control of Internet Content*, Vol 17 no. 5

- Avgoulea, M. C; Bouras, M. Paraskevas; G. Stathakopoulos. (2003). *Policies for content filtering in educational networks: the case of Greece*, Telematics and Informatics, 20, 71–95
- Bertin. Elisa; Ferrari. Elena; Andrea. Perego. (2010). *A General Framework for Web Content Filtering*, World Wide Web, 13, 215–249
- Cho, C., & Cheon, H. (2005). 'Children's exposure to negative Internet content: effects of family context. *Journal of Broadcasting & Electronical Media*, 49(4), 488–509.
- European Commission. (2009). *Empowering and protecting children online*. Retrieved July 6, 2010 from.
http://ec.europa.eu/information_society/doc/factsheets/018-saferinternet.pdf.
- Lyon. D. (1999). *Postmodernist*. Open University press.
- Lodder. (2009). *Governmental filtering of websites: The Dutch case*, computer law & security review 25, 251–262
- Russell. D. (1998). *Dangerous relationships: Pornography, misogyny, and rape*, Thousand Oaks: Sage Publications
- Selnow Gary. (2000). *The Internet: The Soil of Democracy*, Vital speeches of the Day; New York
- Stol, W.Ph. H.K.W. Kaspersen, J.Kerstens, E.R. Leukfeldt, A.R.